

ESAGEV

Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı

Selçuklu Anadolu'sunda Fikirselsel Hareket Bilim Tarihi Serisi (IV)

ESAGEV - Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı

www.esagev.org | iletisim@esagev.org

+90 (312) 468 46 00

Eskişehir Yolu Ufuk Üniversitesi Caddesi Arma Kule No: 11/34 Çankaya, Ankara

facebook.com/esagev | twitter.com/esagev_org

1) Selçuklular ve Nizamiye Medreseleri

Selçuklu iktidarı Orta Asya'dan gelip Maverünnehr, Horasan ve özellikle İrakeyn bölgelerinde siyasi istikrarı sağladıktan sonra Alp Arslan ve Melikşah döneminde İslam dünyasında yeni bir hamle başlattı. Şia Fatımilerin Darü'l-Hikme ve el-Ezher gibi önemli eğitim merkezlerinde yetiştirdiği yetkin Şia uleması, Sünni halkları tehdit eder boyuta ulaştığında Selçuklu Türkleri, vezir Nizamülmülk'ün bahusus ilgilenmesiyle Sünni hukuk eğitimi veren medreselerin yaygınlaşmasını gündeme aldı. Nizamülmülk'ün bu hamlesi İslam düşüncesinde önemli değişimlere de sebep olacağı muhakkaktır. Çünkü bu yeni eğitim kurumu, İslami ortodoksinin oluşumuna önyak olacağı gibi aynı zamanda Müslüman dünyadaki düşünsel farklılıkları ortadan kaldıracaktır. İhsan Fazlıoğlu, Türklerin İslam'a yaptığı kritik katkıları ve medrese teşkilatlanmasında etkin rolünü vurgulamak için Türklerin müslüman olduğu zaman diliminde İslam dünyasının hem akli hem de vicdani olarak parçalanmış ve dini ve fikri okulların ardında birbiriyle adavet içinde olduğunu belirtir. Önce siyasi olarak İslam dünyasındaki parçalanmışlığa son verirken dini ve fikri olarak da bunları "ortak dil"e dökmek ve bu ortak dili eğitim ve öğretim vasıtasıyla nesillere aktarabilmek için medreseleri kurmuşlardı.¹

Ayrıca Nizamiye medreselerinin kurulacağı saha (Horasan ve Maverünnehr bölgesi) Buhari ve Müslim gibi önemli muhaddisleri çıkaran, Hanefi ve Şafi fakihlerinin yetiştiği ve aynı zamanda Mutezile, Eş'arilik ve Maturidilik ekollerinin köklendiği; Kelam ve Tasavvuf gibi dini-felsefi hareketlerin, Meşşailik, İşrakilik gibi felsefi akımların ve El-Fergani, El-Biruni, İbn Sina, Ebu'l-Vefa ve Ömer Hayyam gibi önemli düşünürlerin faaliyetlerini yürüttüğü coğrafyadır.²

Selçuklu medrese tarzı, İran, Horasan ve Maverünnehr bölgesinde yavaş yavaş kendisini gösteren *hânkâh* adlı eğitim kurumları ile Semerkand ve Buhara'da yapılmış ilk medrese mimarisinin geliştirilmiş versiyonu olup bu medreselerin adedi Selçuklu topraklarında 70 küsur olduğu iddia edilmiştir.³ Nizamiye Medreseleri'nin Eş'ariliği yayma amacıyla kurulduğu iddiası Goldziher tarafından dillendirilse de G. Makdisi bu iddiayı reddetmektedir.⁴ Ancak bu konuda kaynaklar bizi yeterince aydınlatmasa da kendisi de Şafi olan Nizamülmülk'ün Şafi fikhını yaygınlaştırma amacının aşikâr olduğu ve bu medreselerin Eş'ari âlimleriyle sıkı teması göz önüne alındığında bu argümanın

¹ Fazlıoğlu İhsan, Kayıp Halka, Papersense Yayınları, İstanbul 2014, ss. 132-34.

² Daha detaylı bilgi için bkz: *History of Civilizations of Central Asia*, C. IV.. Ed. C. E. Bosworth and M. S. Asimov, UNESCO Publishing. Quétigny (FR) 2000.

³ A. K. Mirbabaev, vd. "The Development of Education: Maktab, Madrasa, Science and Pedagogy", a.g.e., s. 37.

⁴ G. Makdisi, Goldziher'in teorisini tenkit ederken Nizamiye'de ders veren ilk müderris olan el*Şirazi'nin kesinlikle Eş'ari olmadığını belirttiği gibi, medresenin kuruluş amacının da 4 hukuk okulundan biri olan Şafi mezhebinin tedrisinin yapıldığı bir hukuk college'ı olduğunu belirtir. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, (çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012, ss. 429-31.

tamamen yersiz olduğunu da söyleyemeyiz.⁵ Ancak Fazlıoğlu'nun da dillendirdiği görüşe göre Gazali sayesinde medreselerin müfredatını bilimsel konuları içeren disiplinler d hil edilmişti.⁶ Böylece Makdisi'nin üstünde durduğu hukuk *collegeleri* olan medreseler aynı zamanda bilimsel üretim nesiller boyu derli bir şekilde aktarıldığı bir kurumlara dönüşmüştür.

Nizamülmülk' n devlet politikası yaptığı bu projenin ilki Nişapur'da kurulmuş ve 1067'de Bağdat'ta kurulan Nizamiye ise bu oluşumun en büyük örneğidir. Ancak İslam tarihinde neredeyse her kurumun başına gelen akıbet Nizamiye medreselerinin de başına gelir. Nizamülmülk' n öldürülmesinden sonra bu geniş medreseler ağı, bir süre daha işlevini s rd rm şe de zamanla metruk binalar koleksiyonuna dönüşmüştür. Ancak medrese inşa politikası Selçuklu bakiyesi devletlerde de devam etmiştir.

Hem eğitim tarzıyla hem de mimari üslubuyla Doğu Müslüman coğrafyasının mümtaz karakteri olan medreseler, Selçuklu bakiyesi devletler eliyle Anadolu, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar doğudan batıya bir hareket sergilemiştir.

2) Anadolu'da Medreseler ve Diğer Kurumlar

Osmanlı  ncesi Anadolu'sunda eğitim- ğretim konusunu  c ana başlık altında incelemek mümkündür:

1. C mi merkezli eğitim- ğretim faaliyetleri,
2. Tekke ve tarikat merkezli eğitim- ğretim faaliyetleri,
3. Medrese merkezli eğitim- ğretim faaliyetleri.⁷

Selçuklu ve diğer Anadolu devletlerinin kurduğu medreselerin kuruluş tarihleri 12. ve 13. yüzyıllara tekabül etmektedir. D nişmendliler tarafından 1157'de Niksar'da yaptırıldığını gördüğümüz Yağıbasan Medresesi, ilk medrese olsa da muhtemeldir ki, bu tarihten önce de Anadolu'da medreseler kurulmuştu.⁸ Aslında ilk medrese inşa faaliyeti Danişmendliler ve Artuklular'ın himayesiyle başlaması bu bölgede nispeten siyasi istikrarın erken sağlandığına işaret olmaktadır. Her iki devlet de medrese ağı oluşurmada Selçuklular kadar başarılı olmuştur. Bugün Danişmendlilerin Sivas ve Kayseri'de Artukluların da Diyarbakır ve Mardin'de yaptırdığı ve hala ayakta kalan birçok

⁵ al-Faruque Muhammad, "The Development of the Institution of Madrasah and the Nizamiyah of Baghdad", www.jstor.org, t: 06.02.2013, s. 260.

⁶ Fazlıoğlu, Osmanlı Klasik Dönem Türk Düşüncesi, https://www.youtube.com/watch?v=ZozcJGwj_g t: 10.01.2016.

⁷ Unan Fahri, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Eğitim" <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik44.html>, t: 13.01.2016.

⁸ Unan, a.g.m.

medresenin varlığı bunu ispatlar. Ayrıca bilgiyi ve bilgini destekleyen Danışmendlilerin⁹ adının “bilgili” anlamına gelmesi Anadolu’da Türklerin o dönemde yaşadığı yurt kurma savaşında bilgiyi ihmal etmemelerini de gösterir.

12. yüzyıl Anadolu’da genel istikrarın sağlandığı ve iktisadi refahın sağlandığı dönemdir. Selçuklular cihetinde ise özellikle Alâeddin Keykubad dönemi ve sonrası Anadolu’nun imar faaliyetlerinin hızlandığı ve ülkenin birçok noktasına yayıldığı dönemdir. Bu dönemde coğrafyanın belli başlı birçok şehrinde çeşitli tarzlarda birçok medrese inşası olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Ancak bu noktada ilginç olan bir husus da bugün hala ayakta olan belli başlı önemli medreselerin (örn. Karatay ve İnce Minare medreseleri gibi) Moğol istilasının Anadolu’yu etkilediği dönemde inşa edilmiş olmasıdır. Medreselerin yanında darüşşifa, rasathane gibi yardımcı kurumların da yaygın olduğu zaten bilinen bir gerçektir.¹⁰

Anadolu’da medrese geleneğinin ne kadar yaygın olduğunun tezahürü, hemen her şehirde görülen tipik Selçuklu medreseleri bizlere göstermektedir. Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi Anadolu Selçuklularının büyük şehirlerindeki medreseler, tipik Horasan mimarisinin küçültülmüş hali gibidir. Anadolu’da medrese inşası o kadar yaygınlaşmıştı ki İlhanlı döneminin yarattığı korku ve karanlık yıllarda bile birçok muhtelif şehirde medreseler yükselmişti. Metin Sözen, Selçuklular ve Beylikler döneminde Anadolu’da tespit edilen mevcut medrese sayısının 139 adet olduğunu aktarmıştır.¹¹ Bu kadar yaygın eğitim ağının olduğu bu süreçte bu işin felsefesi de yapılmıştı. Zernuci (ö.1223) *Ta’lim’ul-Müte’alim* adlı eserinde eğitim üzerinde önemli malumatlar sunmaktadır.¹²

Mimari olarak da Anadolu medreselerinde yeknesak bir stilden bahsedilmez. Mesela coğrafyanın farklılığı medreselerin şemalarını da etkilemiştir. “Türkiye’nin en sıcak kentleri olan Diyarbakır, Mardin ve çevresindeki medreselerde açık ve büyük bir avlu tercih edilirken, Tokat, Niksar ve Konya gibi merkezlerde karasal iklimin yaşanması nedeniyle bazı medreselerde avluların üzeri kapatılmıştır.”¹³ Ayrıca Danışmendliler zamanında yapılan medreselerin hepsinin mimari tarzı incelendiğinde Orta Asya ev planına önemli ölçüde benzerlik taşımaktadır. Hemen hepsinde eyvan ve kubbe vardır. Kubbelerin ortasında delik vardır. Bu deliğin altında eğer havuz varsa o medresede dini

⁹ Mikail Bayram, Danışmend ailesinin Selçuklu ailesinin muallimi Danışmend Ali Taylu’nun çocukları olduğunu ve daha sonra Selçuklu hanedanına kız vererek onlarla sıkı bağlantı içinde olduğunu yazar. “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2001, s.4.

¹⁰ İhsanoğlu Ekmeleddin, “Scientific Life during the Period of the Anatolian Seljuks”

<http://muslimheritage.com/article/scientific-life-during-period-anatolian-seljuks>, t: 12.01.2016.

¹¹ Metin Sözen’den aktaran, N. Bozkurt, a.g.m., s. 325.

¹² Kahya Esin, “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.846.

¹³ Doğan Nermin Şaman, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 28., s. 430.

ilimler yanında astronomi ve matematik araştırmaları yapılmaktadır. Niksar Yağıbasan medresesi buna örnektir. Bu minvalde Anadolu'da on iki ve on üçüncü yüzyıllarda yapılan medreselerin bir kısmının aslında sadece din eğitimi için değil daha sonra göreceğimiz tıp medreselerinin yanı sıra astronomi-matematik eğitimi için de müstakil medreseler yapıldığı ihtimalini düşündürmektedir.¹⁴

“Anadolu medreseleri diğerlerinin aksine belli düzeylerde uzmanlaşmanın olduğu görülmektedir. Medreselerde okutulan derslere göre sınıflandırılırdı. Örneğin dini ilimlerde Darülhadis ve tıp alanında Darüttıb gibi. Sahib-i Ata medresesi (Konya) Darulhadis olduğu kadar Sivas, Kayseri ve Amasya gibi şehirlerde Darüşşifa veya Darüttıb medreseleri vardı.” Özellikle bazı şehirler belli başlı alanlarda ilim merkezleri ve ilim adamlarının toplandığı yerler olmuştur. Mesela Sivas medreseleri ağırlıklı olarak astronomi alanlarında çalışmaların ve eğitimlerin yapıldığı yerler olduğu halde Kayseri ise tıp üzerinde yapılan çalışmalarla ünlenmiştir. Ayrıca ilimlerde yüksek tahsil belli şehirlerde toplanmamıştı. Kütahya'da ismini bir astronom olan *Molla Abdulvacid*'den (ö.1434) alan Vacidiye Medresesi astronomi çalışmalarıyla kendisinden söz ettirmişti.¹⁵ Kırşehir'de Caca Bey Medresesi de Anadolu'nun ilk gözlemevi kabul edildiği gibi müstakil astronomi okulu olma ihtimalini de bulunduruyor. Çünkü bazı bilim tarihçilerinin de tespit edebildiği ölçüde medresenin ortasındaki kuyunun rasat için elverişli olup olmadığı netlik kazanmasa da ihtimali mevcuttur.¹⁶

Anadolu Selçukluları döneminde birçok şehirde müstakil tedavi kurumları olurdu. Genelde cami ve medreselerin yanında kurulan bu tedavi kurumlarına darüşşifa veya darüttıb denilirdir. Kayseri'deki Çifte Medrese (Gevher Nesibe Şifahanesi) bu tür sınıfa giren medreseydi. Bu şifahanelerin yanında hamamlar da mevcuttur.¹⁷

3) Bilginler ve Bilimler

Büyük Selçuklu ve sonrası dönemde yetişmiş bilginler doğrudan Anadolu'yu ve İran'ı hatta Ortadoğu'daki Müslüman toprakları etkilemişlerdir. Basit bir örnekle Selçuklu'nun önemli mantıkçılarından *Necmeddin Kazvinî*'nin eserine Konya, Sivas gibi şehirlerde hocalık yapan Kutbuddin Şirazi tarafından şerh yazıldı.¹⁸ *El-Hazini* ve *Ömer Hayyam* gibi önemli Selçuklu astronomlarının İran üzerinden Anadolu'ya gelmemesi ve tanınmaması için bir sebep yoktur. İslam dünyasında Müslüman kimliği ile devletler arası geçişin mümkün olduğu bir dönemde âlimlerin kendisine rahat ortam

¹⁴ Kahya, a.g.m., s. 822

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Sayılı, “Vâcidiyye Medresesi, Kütahya'da Bir Ortaçağ Türk Rasathânesi”, *Bellekten*, Cilt XII, Sayı 47, ss.653-677

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Yavuz Unat, “Selçuklularda Astronomi Bilimi”

https://www.academia.edu/7453585/Sel%C3%A7uklularda_Astronomi_Bilimi, t: 12.01.2016.

¹⁷ Kahya, a.g.m., s.839

¹⁸ Fazlıoğlu İhsan, “Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş)” *Cogito*, s.29, 2001, s.154.

sağlayan devletleri tercih ettiği zaten mütearife bir husustur. Aslında İslami eğitim metotlarından olan ve özellikle hadis ilminde uygulanan *rihle* modeli birçok ilim adamının çok farklı coğrafyaları dolaşıp oralarda ders alma/verme faaliyetlerini yürütmesi Müslüman toplulukların arasındaki irtibatı güçlendirmektedir. Bir de ilim adamlarının devletler üstü statüsü sayesinde buldukları yerde destek bulabiliyordu.

Selçuklular ve diğer Anadolu devletleri bilimsel ortamı sağlayıp onun da devamlılığını garanti ettiklerinden bu yana o dönem İslam dünyası için önemli kabul edilebilecek birçok bilim adamlarını kendi memleketlerine davet etmiştir. Aşağıda bazılarının isimleri verilecek olan bilim insanlarının çoğu 12. yüzyıl ve sonrasına aittir. Selçuklu ve diğer Anadolu devletlerinin ilk dönemlerindeki bilimsel hayat hakkında bilgilerimiz yetersizdir. İlk gelen ilim adamlarının ekseriyeti dini ilimlerde özellikle fıkıh gibi alanlarda uzmanlaşan kişilerdi. Ancak genel anlamda “Anadolu Selçukluları Devletinin kuruluşunu takip eden ilk 150 yıl ve Danişmend Oğulları döneminde Anadolu’da telif edilen eserlerin hemen tamamı tıp, astronomi (heyet) matematik, felsefe gibi aklı ve tabii ilimlere dairdir... Anadolu’ya gelip Kayseri’ye yerleşen  mer b. Muhammed b. Ali es- Sav  “Akaid-i Ehl-i Sünnet” adlı eserinin önsözünde şöyle demektedir: “Diyar-ı Rum’a geldim. Herkesin ilm-i nuc m (astronomi) ile uğraşmakta olduğunu din  ilimlerden bi-haber olduklarını gördüm.” diyerek bu gerçeği ifade etmekte ve din  ilimlere olan ihtiya ı karşılamak amacıyla eserini yazdığını bildirmektedir. ¹⁹ Yine İbnü’l Esir, Kutalmış’ın, Türk olmasına rağmen n cum (astroloji) ve öteki ilimleri iyi bildiğini, onun soyundan gelen hükümdarların da önceki milletlerin bu ilimlerini öğrendiklerini ve bu ilimlerle meşgul olanları koruduklarını özellikle vurgular.²⁰ Sadece Selçuklu sultanları değil Anadolu’daki birçok melik ve sultanın astronomi gibi ilimlere olan merakı birçok bilginin buraya sığınması ve eserler telif etmesine ortam hazırlamıştır.²¹

Selçuklu topraklarında ilmi hareketlilik yukarıda da bahsedildiği üzere Alaeddin Keykubad döneminde filizlenmiştir. Selçukluların Anadolu’da birçok noktaya h kim olması ve siyasi ve içtimai istikrarı tesis edebilmesi bilimsel hareketler için uygun bir ortamdı. Bu dönemde doğu Müslüman topraklar Moğol istilasının yarattığı kargaşa içindeydi ve birçok ulema Anadolu’ya ve Suriye’ye sığınmıştı. Bu Anadolu’da bilimin gelişmesi için büyük şans olmuştu. Buna binaen Anadolu Selçuklu ve sonrasında Osmanlı d şncesini oluşturan fikir adamlarının çoğunluğu Türkistan’dan gelen  limlerle bina edilmişti. Fazlıoğlu’nun sıkça vurguladığı astronom ve matematikçi *Kutbuddin şirazi*, mutasavvıf *Celaleddin Rumi*, irfani bilgi hususunda *Sadreddin Konevi* ve mantık i *Siracuddin Umrevi*’nin

¹⁹ Bayram Mikail, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2001, s.3

²⁰ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 158.

²¹ Unat, a.g.m., s.9

Konya'daki temerküzü, bugüne kadar gelen Anadolu Türk d şncesinin mayasıdır.²² Yine Fazlıoğlu, Osmanlı'nın ilk m derrisinin Davud el-Kayseri olmasının tesadüfi olmadığını onun kelim , irfan  ve mantık ile beraber astronomi gibi pratik ilimleri bilmesi ve bunları da yukarıda saydığım isimlerin birkaçından ders almasından olduğunu bildiriyordu.

a) Dini-felsefi ilimler

Daha önce de denildiği gibi Anadolu'da ilk gelişen ve zemin bulan ilimler dini ilimlerdi. Sultan I. Mesud döneminde Konya'ya gelen Hanefi fakih *Alauddin el-Kasani* ( .1191) sarayda ilim meclislerine katılmış ve daha sonra da Halep'e gidip orada kalmıştır.

Daha sonra ışrakiliğin kurucusu *şhabeddin Sühreverdi'* dir ( .1191). Sühreverdi, Anadolu'ya ilk Diyarbakır ve Mardin'e geldi ve burada Artuklu devlet adamlarıyla görüştü. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dersler verdi. Antik felsefe ile dini görüşleri felsefi temelde birleştirmeye  alışan Sühreverdi, muasırı Fahreddin Razi ve İbn Arabi gibi İbn Sina sonrası dini düşüncede felsefenin yerini tartışmıştır. *Pertevname* adlı eserini Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e takdim etmişti ve sultan da zaten Sühreverdi'nin ışraki fikirlerini benimseyordu. Sühreverdi'nin entelektüel boyutta önem kazanmasında önemli astronom Kutbuddin şirazi'nin etkisi çoktur ki onun öğrencileri ışraki çizgide bilimsel sahalarda açılım yaptılar. Mesela Kemaluddin Farisi'nin gökkuşağının fiziki ve geometrik izahında bunun etkisi vardır.²³

Ayrıca *Ömer es-Sühreverdi* ( .1234), *Bahaeddin Veled* ve oğlu *Mevlana Celaleddin ve Muhyiddin ibn Arabi* ( .1240) Selçuklu başkenti Konya'da yoğun bir tasavvufi ve felsefi ekol oluşturmuştu. Aynı dönem *Sadreddin Konevi* de bu ekolün sistemleştirilmesinde önemli figürdür.

Seyfeddin Amidi ( .1233) ise Diyarbakır'da yaşamış ve İbn Sina görüşlerinin önemli yorumcularından ve muhaliflerinden olan bir din  limidir. Amidi kelim, fıkıh usulü, felsefe, mantık, hilaf ve cedel gibi değişik ilim alanlarına dair yirminin üzerinde eser yazmış olup hayattayken ve vefatından sonra da kelim ve fıkıh alanında çok meşhur olmuştur.²⁴

İslam dünyasının önemli felsefecilerinden *Abdüllatif el-Bağdad'* nin ( .1231) 1220-1229 yılları arasındaki seyahatleri esnasında Erzurum, Erzincan, Kemah, Malatya, Divriği ve Besni gibi Anadolu'nun o dönemdeki önemli merkezlerine gitmiştir. Bu sırada Meng cekoğulları'ndan Alaeddin Dav d b. Behram tarafından himaye edilmiş ve bundan dolayı birçok eserini bu hükümdara ithaf

²² Detay için bkz. Fazlıoğlu, Osmanlı Klasik Dönem Türk D şnencesi (ders kayıtları, 15 video)

https://www.youtube.com/watch?v=ZozcJGwj_g

²³ Fazlıoğlu, a.g.m., s.157.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Adsoy şerefettin, "Seyfuddin El- mid  ve Dek 'iku'l-Hakaik Fi'l-Mantık Adlı Eseri", <http://www.ifdergisi.sakarya.edu.tr/article/viewFile/1052000329/1052000283>, t:15.01.2016.

etmiştir.²⁵ Anadolu'da kaldığı dönemde tıpla ve matematik üzerine çokça eserler telif etmiştir.²⁶ Hiçbir ekole bağlantı kurmamış ve İbn Sina'nın muarızlarından kabul edilmiş olan el-Bağdadi, tabip olduğu kadar diğer ilimler üzerinde eserler vermiştir.

Siracuddin Urmevi (ö.1283) İslam dünyasının ve Anadolu'nun önemli fakih ve mantıkçılarından. Belli süre Konya kadılığı yapan Urmevi, çevresinde felsefe, mantık, fıkıh, cedel gibi birçok konularda otoritesini hissettirmiştir. Ahmet Eflaki onun "adeta ikinci bir Şafii idi" der.²⁷ Çok hareketli hayatı ve birçok öğrenci yetiştirmiş olan Urmevi'nin öğrencileri Osmanlı'nın ilk medresesi İznik'te görev almışlar ve Urmevi'nin yolunu böylece sürdürmüşlerdir. Selçuklu düşüncesi İbn Sina felsefesinin genel kabulü veya itirazları ekseninde oluşmuştur. Aslında Selçukluların bilimsel faaliyet zemininde İbn Sina merkezi bir yer işgal eder.

b) Matematik ve Astronomi

Herhangi bir Selçuklu eserine baktığınızda geometrik estetiğin hayret verici gelişmişliğini gören herkes Selçuklu matematiğinin iyi konumda olduğunu kolaylıkla hükmeder. Endülüslü mühtedi matematikçi ve astronom *Samav'el el-Mağribi*²⁸(ö.1174), Merağa yolunu takip ederken Diyarbakır'da belli süre kalmış ve orada dersler vermiştir.²⁹ İbn Fellus el-Mardini aslında dini ilimlerle uğraşan Hanefi fakih olarak görülse de bu şahsın özelliği matematiği saf ameli hale getirmesiydi. Pisagor matematiğini takip etse de sayıların mistik özelliği ve anlamı olmadığını vurguladığı gibi bu ameli matematiği de dini eserlerinde kullanmıştır.³⁰ Aritmetik, sayı sistemleri, cebir ve diğer matematik konularını içeren üç eser telif etmiştir.

II. Kılınçarslan ülkede sükûneti sağladıktan sonra Azerbaycan'dan alimleri davet etmiştir. Muhtemelen bunlardan biri hayatı hakkında fazla bilgimiz olmasa da tabip ve münecim olan *Hubeys el-Tiflisi* (ö.1232) olup kendisi II. Kılınçarslan'ın meclislerinde dini-felsefi konularda münazaralara katılmış bir zat olduğu devrin kaynaklarında geçmektedir.³¹ Et-Tiflisi tıp, astroloji ve felsefi konularda yazdığı eserleri (bu eserlerden birisi *el-Kamil et-Ta'bir*) II. Kılınçarslan'a ve dönemin meliklerine ithaf etmiştir. Bu dönemde bu gibi eserlerin telif ediliyor olması Selçukluların erken dönemde astronomi ve astrolojiye ilgi duyduklarını ispatlar niteliktedir.

²⁵ Kaya Mahmut, "Abdullatif el-Bağdadi", TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, 1988, cilt: 1, sayfa: 254. Felsefi görüşleri için Cecilia Martini Bonadeo, "Abd al-Latif al-Baghdadi", Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/al-baghdadi/>

²⁶ Fazlıoğlu, a.g.m.,???

²⁷ Çağrıçı Mustafa, "Siracuddin el-Urmevi", TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, İstanbul, 2007, c.37. s.263.

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. J J O'Connor, "İbn Yahya al-Maghribi Al-Samawal" <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Biographies/Al-Samawal.html>

²⁹ Fazlıoğlu, a.g.m.,

³⁰ Fazlıoğlu, "İsmail b. İbrahim Mardini", TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, 2003, cilt: 28, sayfa: 53.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Hubeys et-Tiflisi" TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, 1998, cilt: 18

İbnu'l-Kemal el-Kayseri de *Keşfu'l-Akabe* adlı astronomi eserini telif etmiş ve eserde evrenin kozmolojik yapısı, dünyanın evrendeki konumu ve coğrafyası, jeodezi, iklimler ve bununla alakalı felsefi görüşler yer almaktadır.³² Ayrıca yine Kayserili bir başka astronomi kitabının müellifi *Muvaffak Kayseri* de *Zubdet el-Hey'e* adlı eseri bugüne kadar gelebilen kitaplardandır.³³

Anadolu'da yaşamış en önemli astronomlardan birisi *Kutbuddin Şirazi'*dir (ö.1311). Sivas, Malatya ve Konya'da belli sürelerde kadılık yapan Şirazi, Sivas Gök medrese'de astronomi ile ilgili eserler telif etmiş ve burada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Sivas'ta *Tuhfetu's Şahiyye fi İlm el-Hey'e* adlı çok önemli astronomi eserlerini burada telif ederken aynı zamanda İbn Sina'nın el-Kanun'una şerh yazacak kadar güçlü bir tabiptir.³⁴

Hem astronomi hem de matematik sahasında önemli eserler veren ve Anadolu'da belli süre kaldığı halde medreselerde kitapları okutulan bir diğer bilim adamı da *Esiruddin Ebheri'*dir (ö.1265). *İsaguci* adlı mantık kitap çevirisiyle tanınan bu bilgin, Öklid geometrisi ve Batlamyus astronomisi üzerinde eserler vermiştir.

Kutbuddin Şirazi ve Esiruddin Ebheri gibi bilim adamlarının bir diğer önemli özelliği yaklaşık 150 yıllık sürede Türkleşen/İslamlaşan Anadolu'ya Merağa matematik-astronomi okulunun bağlantısını kurmuş olmasıdır. Büyük Selçuklu hakimiyeti olduğu dönemlerde Anadolu; Horasan ve İran'dan beslenmekteydi ve Selçuklu yıkılıp yerine başka devletler kurulması hatta Moğolların bu toprakları istilasını Anadolu ile İran arasındaki bağlantıyı koparmamıştı

c) Tıp ve Kimya

Fazlıoğlu'nun tespit ettiği üzere Anadolu Selçuklu tıbbı İbn Sina ve er-Razi'nin takipçisi olmuştur. İbn Bibi'nin eserinde Kanun üzerinde çalışan tabiplere sık sık atıfta bulunması bu eserin Anadolu'daki tabibler nezdinde ne denli önemli olduğunu gösterir. *Muhammed Cacermî* ve *Bedreddin İbn Harirî* gibi tabibler yanında Kutbuddin Şirazi'nin uzun yıllar yürüttüğu araştırma neticesinde kaleme aldığı Kanun Şerhi yalnızca Anadolu'da değil bütün bir İslam tıp tarihi için özel bir önemi haizdir.³⁵

Ebul' Ferec İbn'ul-Cevzi adlı tıpcının yazdığı üç eser o dönem için önemli kaynaklardandı. Yiyecek ve içeceklerin medikal özelliklerinden bunların vücuda olan tesirlerini iyi aktarmıştır. İnsanın

³² Kahya, a.g.m., s.832.

³³ Fazlıoğlu, a.g.m., s.160.

³⁴ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 159.

³⁵ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 164.

metabolik özelliklerinden sağlıklı yaşam koşullarına kadar birçok husus üzerinde duran İbn'ul-Cevzi 1200'lü yıllarda yaşamış ve hayatı hakkında bilgimiz olmayan bir kişidir.³⁶

Konya Beyhekim'de şifahanede görev yapmış olan *Ebu Bekir el-Ezrak* adlı tabip de farmakoloji, patoloji, hastalıkların tasnifi ve tedavi yolları hususunda eserler vermiş birisidir.³⁷

Selçuklular kimyada Cabir b. Hayyan ve Ebubekir Zekeriya er-Razi çizgisini takip etmiştir. Selçuklu'da simya/kimya denilince *Cevberi* önemli bir noktadadır. Simya üzerine yazdığı eserlerle hem simyayı anlatmış hem de hilekârların simya kullanarak yaptığı hilelerden bahsetmiştir.³⁸

Kimya biliminde Ahlatlılar kendilerinden bahsettirmişlerdir. *İbrahim bin Abdullah*'ın (ö.1322) yaptığı kimya çalışmaları bölgeye yayılmış ve Memluk Sultanı kendisini saraya davet etmiştir. Bir diğer kimyacı da Şeyh Bedreddin'in hocası ünlü mutasavvıf *Şeyh Hüseyin el-Ahlati*'dir (ö. 1397). Boya imalinde ünlenen bu âlim de Mısır'da belli süre kalmıştır. Yaptığı lacivert boyasının maharetinden ötürü Laciverdi olarak da bilinir.³⁹

d) Ameli (Uygulamalı) İlim

Mikail Bayram, Selçuklular bilimin "uygulanabilirliği" hususuna önem verdiklerini vurgularken öğrenilen bilgilerin hayata geçirilmesi sayesinde ahiliğin felsefi doktrininde yer aldığını vurgular. Ahi Evren gibi ahilerin eserlerinde ilim ve sanatın birlikte kullanılması ve bilimin pratikleştirilmesi ve tabiat bilimlerin önemi gibi hususların yer aldığını vurgular. Hubeş et-Tiflisi'nin *Beyanu's-Sinaat* adlı eserinde bilimin sanatta kullanılması gibi hususlardan bahsedilir.⁴⁰ Yani Selçuklu bilimi sanata uyarlayarak bilimin pratikleşmesini ve içselleşmesini sağladığı gibi ahilik eliyle de bilginin toplumsallaşmasına da zemin hazırlamış olmaktadır.

Yine Diyarbakır'da yaşamış olan *Ebu'l-İzz el-Cezeri* sibernetik otomatlar üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Müthiş mühendislik dehasıyla tasarladığı otomatların gerçekten üretilip üretilmediği bilinmese de eseri bugünlere kadar gelmiştir.⁴¹ Bu eserin çevirilerine (örn. Osmanlı döneminde Tercüme-i Hiyele olarak çevrilmiş) ve Cezeri'nin tasarımlarına benzer veya gelişmiş versiyonlarının daha sonraları imal edildiğini düşündüğümüzde yaygın etkisinin olmadığını söylemek zordur.

³⁶ Kahya, a.g.m., s.840.

³⁷ Kahya, a.g.m., ss. 842-44.

³⁸ Kahya, a.g.m., s.836.

³⁹ Bu şeyh hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

⁴⁰ Bayram, a.g.m., ss. 7-8.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. *Cezeri'nin Olağanüstü Makineleri*, çev. İhsan ve Şükran Fazlıoğlu, Papersense Yayınları, İstanbul, 2015.

Fazlıoğlu Anadolu'daki abidevi eserlerin bina ve inşa sürecinde Ahlatlı mühendislerin unvanının *hisabi* (mühendis manasında, aritmetikçi) olmasına dikkat çeker. Örneğin Yakut el-Hisabi gibi. Bu demektir ki Ahlatlı bu mimarların Anadolu'da yapılan birçok muhteşem eserde imzalarını atmış olmasını onların yüksek matematik bildiğine dalalettir. Mesela Konya Alaaddin Camii'nin mimarı *Hacı el-Ahlati* ve meşhur Divriği Darüşşifası'nı inşa eden de *Hurremşah el-Ahlati'* dir.⁴²

4) Sonlarken

Klasik İslâm ilmî birikimini Anadolu'ya yoğun olarak aktaran Azerbaycan-Merâğa matematik okulu (kuruluşu: 657/1257-1258) mensuplarıdır. Ancak bu okulda göreve davet edilen Fahreddin Ahlatî gibi bazı astronomlar bizzat Anadolu'da yetişmiş; matematikçi-astronom Muhyiddîn Mağribî ile Fahreddîn Halebî gibi bazıları ise Mısır-Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmiş, muhtemelen daha sonra Merâğa matematik-astronomi okulunun kadrosuna katılmıştır.⁴³ Anadolu'da Selçuklular döneminde buraya İslam topraklarının her tarafından bilim adamları akın etmiştir. Siyasal ve toplumsal ortamın müsait olduğu bu bölgede birçok bilim adamı belli süre burada ikamet edip eser telif etmiştir. Zamanla bu bilim adamlarının yetiştirdiği öğrenciler Osmanlı Türk düşüncesinin tohumları olacaktı.

Bilimin Selçuklu'daki macerasına baktığımızda birkaç husus dikkatimizi çekmelidir. Öncelikle Selçuklular bilime ve onun eğitime toplumsal olarak önem vermişler ve bu bilimsel hareket sayesinde Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmıştı. İkincisi Selçuklular, daha önce İslam toprağı olmamış bir coğrafya olan Anadolu'da İslam düşüncesinin birkaç yüzyıllık birikim ve deneyimini aktarmayı başarmışlar ve bu transferden sonra da yeni bilgi üretimi de zamansal olarak Selçuklu'nun son dönemi ve Osmanlılara tesadüf edecektir. Bir diğer husus da Selçuklular bilime ameli boyutta bakmışlar ve elde edilen malumatı günlük hayatta kullanılabilir hale getirmişlerdir. Medrese, darüşşifa, hastane, rasathane ve kütüphanelerin birçok şehirde mevcut olması ve bu binalarda kullanılan estetiğin müthiş bir geometriye dayanması bunu bize gösterir. Kısacası Selçuklu bilimi, Osmanlı'yı büyük imparatorluk haline getirecek tekniğin, bilginin ve zemininin oluşmasında en büyük amildir.

⁴² Fazlıoğlu, a.g.m., s.163.

⁴³ Fazlıoğlu, a.g.m., s.161.